

Jolita Sarcevičienė

Lietuvos istorijos institutas

Diel kožna griesznika sugatawota ira wieta muku: pragaro vaizdiniai XVIII amžiaus LDK spaudiniuose

Straipsnio tyrimo objektas – XVIII a. LDK spaudiniuose užfiksuoti pragaro vaizdiniai. Siekiama akcentuoti pragaro, velnių, nusidėjėlių aprašymų vizualumą, kuriame atsispindi visi būdingiausi Baroko epochos bruožai. Drauge straipsnyje ketinama parodyti, kaip šie vaizdiniai kito, kaip Vakarų Europoje prasidėjusios permainos pasiekė ir atsiskleidė LDK terpėje.

Raktažodžiai: pragaras, velnias, nusidėjėlis, kultūros istorija, mentaliteto istorija, XVIII a. spaudiniai.

Pragaro vaizdiniai – vienas baisiausių žmonių košmarų – jaudino ištisas tikinčiųjų kartas. Pasak Georges'o Minois, amžinųjų kančių vietos įsivaizdavimas ne tik atskleidžia asmenines ar kolektyvines baimes, bet ir apibūdina atskirus istorijos laikotarpius¹. Dvasininkų vykdytame sielovadiname darbe jie yra tarsi vaistai, kurių „kartumas“ turi ne tik gąsdinti tikinčiuosius, bet ir atbaidyti juos nuo nuodėmių. Vilniuje 1772 m. išleistuose pranciškonų provincijolo Antano Bonaventūros Bujalskio vie-nuolynų vizitacijos metu sakytuose pamoksluose taip nusakoma pragaro apmąstymų prasmė:

Argi atsiras toksai, kuriam baisiojo pragaro priminimas ar žvilgtelėjimas į jį neuždegs širdies Dievo tarnystei? Gal tik tam, kuris apie jį negalvoja arba juo netiki. [...] Galvojimas ir kalbėjimas apie pragarą, o labiausiai – gyvas tikėjimas juo, įsivaizdavimas, kas ten laukia, toji amžinoji ugnis kiekvieno širdyje lengvai įžiebs atsidavimą Dievo tarnystei, ir nė vienas neliks tingus ir abejingas savo-sioms priedermėms – nebent pamirštų apie pragarą.²

¹ G. Minois, *Historia piekta*, Warszawa, 1996, s. 7–8.

² *Mowy X. Bonawentury Bujalskiego franciszkana, Świętey Teologii doktora, Litewskiey prowincy ex-prowincyala. Pod czas urzędu prowincyalstwa według prawa przy klasztornych wizytach oraz innych okolicznosciach do zakonnikow miane...*, Wilno, 1772, s. 152.

Lietuvos istoriografijoje pragaro tematika yra nagrinėta nedaug, todėl šiame straipsnyje nesiekiami pateikti apibendrintų teiginių ar išvadų. Veikiau yra siekiama atskleisti šaltiniuose – XVIII a. LDK spaudiniuose – aptinkamų pragaro, velnių bei nusidėjėlių aprašymų vizualumą. Taip pat mėginsime atsakyti į klausimą, ar nagrinėjami vaizdiniai, jų pateikimo būdas siejasi su autorių ar adresatų socialine tapatybe.

Pragaro sampratos ir vaizdinių istoriją tyrinėję mokslininkai pastebi, kad šie vaizdiniai nebuvo statiški ir kito gana intensyviai (reikėtų pabrėžti, kad straipsnyje daugiausiai bus kalbama apie katalikiškojo pragaro vaizdinį, kurį Minois vadino bene labiausiai išplėtotu ir susistemintu³). Svarbios permainos pragaro vaizdinių formavimesi Vakarų Europoje vyko po visuotinio Tridento Susirinkimo (1545–1563). Pirmiausia atsinaujinusi Katalikų Bažnyčia dėjo visas pastangas, kad pragaras pagaliau grįžtų į jam skirtą „vietą“, kurios ribų neturėtų peržengti, t. y. po žeme. Vis mažiau kalbėta apie kiekviename žingsnyje tikinčiuosius persekiojančias piktąsias dvasias ar kitokias pamėkles, atsidanginusias į šį pasaulį iš pragaro ir įgaunančias konkrečius fizinius pavidalus. Pragas „dingsta“ nuo scenos tikrąja šio žodžio prasme: iš teatrų, paveikslų, bažnyčių tapybos nyksta Paskutiniojo Teismo ir nusidėjėlių kankinimų pragare vaizdai. Kita vertus, dar niekada šia tema nekalbėta tiek daug – XVII a. viduryje tarp įvairių krikščioniškų autorių kūrinių atgailos, mirties, kančios temos sudarė 61–84% nagrinėjamų klausimų⁴.

1713 m. Prancūzijoje išleistame veikale *Pamokslininkų biblioteka* Vincentas Houdry pragarui skyrė 300 puslapių ir plačiai aptarė, kaip pamokslininkai turėtų patarti, pagelbėti ir pamokyti tikinčiuosius. Autoriaus nuomone, nėra svarbesnio, platesnio bei vaisingesnio, tačiau drauge ir sunkesnio klausimo už pragarą. Kadangi svarbiausia tikintiesiems įkvėpti jam išganingą baimę, pamokslininkas, nupasakodamas nusidėjėlių laukiančias pragaro kančias, turi gąsdinti ir bauginti visiškai pasiduodamas savo vaizduotei. Jis gali remtis pačiais spalvingiausiais pirmtakų pateiktais pavyzdžiais ir šiuo atveju nė kiek nesisaugoti perdėjimų, kurių,

³ G. Minois, op. cit., s. 8.

⁴ Ibid., s. 233.

kalbant kitomis temomis, dera visokeriopai vengti, mat žmogaus protas jokiu būdu nepajėgia įsivaizduoti pragaro bausmių dydžio ir niekaip neprilygs tiesai⁵.

Kaip tokios nuostatos atsispindėjo LDK spausdintuose leidiniuose? Ar autoriai laikėsi nurodymo nevengti perdėjimų ir kokius vaizdinius naudojo stengdamiesi įtikinti tikinčiuosius?

Bene pagrindinis šaltinis, naudotas nagrinėjant šiuos klausimus – pamokslai. Aptariamam laikui žodis buvo vienas svarbiausių komunikacijos priemonių, o sakykla teikė neribotas galimybes įtakoti tikinčiųjų masę, ypač beraščių, kurie sudarė didžiąją visuomenės dalį. Be to, ne mažiau paklausūs ir populiarūs buvo spausdinti pamokslai, kurie XVIII a. pirmoje pusėje sudarė apie 17% visos mums žinomos spausdintinės produkcijos⁶. Bet kokiu atveju, tiek sakytiniai, tiek spausdinti pamokslai perėmė daug bruožų, būdingų visai Baroko epochai. Barokas atsispindėjo jų spalvose, stiliuje ir parenkant išraiškos priemones. Kūrėjai neretai perdėtai naudojo alegorijas ir simbolius, rašė ir kalbėjo spalvinga ir gyva kalba – visiems suprantama, nes visuotinai naudojama. Nors siekė pasirodyti išprusę, vis dėlto jie nevengdavo pasitelkti į pagalbą pasakų, anekdotų, liaudies pasakojimų ir pavyzdžių iš kasdienio gyvenimo⁷, taip dar labiau priartėdami prie klausytojų ir skaitytojų. Pamokslų tematika buvo neatsiejama nuo epochos reikalavimų ir poreikių. Todėl į pirmą vietą stėjo moralės klausimus liečiantys pamokslai, nors šias temas nagrinėjo ne vien dvasininkai.

Apskritai galima pastebėti, kad XVIII a. LDK (daugiausia Vilniuje) išleistuose spaudiniuose (pamoksluose, dvasinio gyvenimo vadovėliuose, katekizmuose, proginiuose kūriniuose ir pan.) pragaro ir jo „gyventojų“ – nusidėjėlių ir juos kankinančių piktųjų dvasių pačiais įvairiausiais pavidalais – vaizdinys yra pakankamai dažnas. Ir nenuostabu, mat amžininkų įsitikinimu, būtent ten keliavo beveik absoliuti dauguma mirusiųjų – išganytųjų buvo vos vienas kitas. Nors Bažnyčia niekada oficialiai nekalbėjo apie tai, kiek žmonių yra pragare, tačiau nuo pat Viduramžių šis klausimas buvo labai įvairiai interpretuojamas tiek dvasininkų, tiek pačių tikinčiųjų.

⁵ Ibid., s. 238–239.

⁶ I. Imańska, *Druk jako wielofunkcyjny środek przekazu w czasach saskich*, Toruń, 2000, s. 65.

⁷ Ibid., s. 66–67.

Štai Mykolo Olševskio kūrinyje *Broma atverta ing wiecznastę* pateikiama tokia „statistika“, atsakant į klausimą „Ar daug dušiu eyt ing pekła?“ Sužinome, jog praėjus 15 dienų po šv. Bernardo mirties, jis pasirodęs vienam vienuoliui. Šio paklaustas, ar sunku išgelbėti savo sielą, atsakęs, jog nepaprastai sunku. Mat tą pačią dieną kaip ir jis, mirę 43 000 žmonių, ir visi jie vienu kartu buvo „suditi“. Iš visų buvo išganyti tik trys – pats šv. Bernardas, konkrečiau neįvardytas atsiskyrelis ir dar vienas deramai gyvenęs pasaulietis. Visi kiti buvę pasmerkti amžinosioms kančioms pragare...⁸ Arba kitas pavyzdys: vienam vokiečių dvasininkui pasirodė nusidėjėlis, pragaro bausmės sulaukęs už tai, kad gyvas būdamas rūpinosi ne amžinuoju gyvenimu, o padėtimi visuomenėje. Jis paklauses dvasininko, ar dar liko žemėje žmonių. Dvasiškis labai stebėjęsis dėl tokio klausimo, mat po nusidėjėlio mirties tebuvo praėjusi viena diena. Tada vaiduoklis paaiškines: į pragarą taip plūstą žmonės, jog jis pamanęs Dievą nutarus visus nuodėminguosius išnaikinti vienu sykiu⁹. Kita mirusioji prisikėlė, kad gyviesiems praneštų, jog drauge su ja prieš Dievą stojo 60 000 žmonių, o išganyti buvę tik trys...¹⁰

Tyrėjai akcentuoja tiesiog apčiuopiamą pragaro apibrėžtumą, išsamų su juo susijusių dalykų kodifikavimą. Bažnyčia nusidėjėlių buveinei siekė suteikti deramą tvarką, taisykles ir hierarchiją. Jau XVI–XVII a. sandūroje nebeliko begalinių svarstymų apie pragarą prigimtį ar apie ten besikinkančiųjų bausmes. Regis, jau tvirtai buvo žinoma, kaip reikia elgtis, ir tai aprašoma katekizmuose bei kitoje su sielovada susijusioje literatūroje. Štai 1736 m. Prancūzijoje išleistame katekizme skaitome: „Kas yra pragaras? Vieta, kur keliaus mirusieji, turintys mirtinų nuodėmių. Kiek reikia turėti tokių nuodėmių, kad ten atsidurtum? Pakanka vos vienos, deramai neatgailautos, kad amžiams mus pražudytų“¹¹. Konkretus

⁸ M. Olševskis, *Broma atverta ing wiecznasti*, Wilniuy, 1767, p. 66.

⁹ *Director duchowny w sprawie zbawienia potrzebne nauki czytającym dla oświecenia sumnienia i bezpieczney w drodze do błogostawioney wieczności postępowania krótko podający*, Wilno, 1767, s. 109.

¹⁰ *Ibid.*, s. 249. Panašūs „skaičiavimai“ yra tarsi *loci communi* pragaro aprašymuose, nes pasitaiško gana dažnai. Pastarąjį pavyzdį apie prisikėlusią moterį dar mini Antanas Grzybowski; žr. A. Grzybowski, *Mowy kaznodziejskie, albo Kazania na niedziele całego roku*, Wilno, 1742, s. 230.

¹¹ G. Minois, *op. cit.*, s. 235–236.

ir *Bromos atvertos ing viečnastj* autorius: „K[lausimas]: Kas tay ira pekla? A[tsakymas]: Ira vieta visokiu muku pripildita diel dušiu prakieyktuju yr šiatonu...“¹² Smulčiau ir išsamiau į tokį patį klausimą atsako jau minėtas pranciškonas Bujalskis, tačiau esmės nekeičia:

Siaubingiausios tamsybės kalėjimas, kuriame esi nuolat kaustomas retežių ir niekada negali tikėtis išsilaisvinsiąs. Būstas iš grynos ugnies, kurioje amžinai degs ir liepsnos pasmerktieji, tačiau niekada nesudegs ir nevirš pelenais. Vieta visokių kančių ir nesiliaujančių kankinimų – be poilsio, be atokvėpio.¹³

Vienaip ar kitaip pragaras apibūdinamas beveik visuose katekizmuose, tačiau galima pastebėti, kad XVIII a. pabaigoje tai daroma labai santūriai. Štai 1790 m. Vilniuje išleistame *Katekizme kaimo gyventojams* kalbama tik apie tai, jog pragare yra „ugnis, velniai, nepakeliamos kančios ir amžinas Dievo nematymas“¹⁴. *Trumpame katekizme* pasakyta, kad pragaras – tai „bedieviams tekęs prakeiktas gyvenimas ir amžina nelaimė, kurią sukelia įvairiausios kančios bei Viešpaties Dievo praradimas“¹⁵. Santykinai santūrų katekizmų toną perėmė ir kita literatūra, kurioje autoriai, dažniausiai dvasininkai, svarstė svarbius tikinčiųjų sielovados klausimus, propagavo krikščioniškas vertybes bei krikščionišką gyvenimo būdą. Štai Taduį Juozapui Bukotai (apie 1740–1795) priskiriama *Knygelė aprašanti brotvą pamokslo krikščioniško* (1773) pragarui skiria nemažai vietos, tačiau joje daugiausia svarstoma apie kančios amžinumą, o ne apie konkrečius nusidėjėlių kankinimus:

Koki tawi baymy pargądintum pekla, kad tu girdiety galietumi smutnus anus waytoimus ir baysingus kawkimus prakieyktuju! [...] Niakados Diwa neregiety, ant amžiu ugnieje degty, wysokius sopulus be koki palėwynymą; ir be

¹² M. Olševskis, op. cit., p. 61.

¹³ A. B. Bujalski, *Grzesznik zachęcony krotkoscią i łatwoscią do codziennego przez cały miesiąc rozmyślenia o rzeczach ostatecznych*, Wilno, 1776.

¹⁴ *Katechizm dla ludzi zycia wieyskiego*, Wilno, 1790, s. 7.

¹⁵ *Katechizm krotki zawierający w sobie nauki cztery naypotrzebnieysze o fundamentach wiary, o pokucie, o kommunii, i o powinnościach chrześciańskich dla nauki prostaczków pod czas spowiedzi Wielkonocney służący. Przez jednego plebana diecezji Wileńskiej do druku podany*, Wilno, 1762 [lapai nenumeruoti].

mažiawsies kumet nor patiekas kiętiety, ant baydiklu peklas wisadu žiuriety, amžinay ten desperawoty ir siusty. [...] Kad paskandinta dusie par tukstanty metu wienu tiktay aszra iszlietum, ir taypo par ciestu ilgiby isz tu aszaru maries wandenu patapytų gal tokies, kurios ie žiemy ir dangu aptekty galietum. [...] sitai po to nepaimtu skaytliu amžiu, wiel dusie ana musyi pradiety degty, kaypo butum dabar nieka niekiętejusi, ir norint tasay neiszsakitas ir razumu nepaimtas cieras tiek kartu praeytum, kiek ira smyltelu ant krasztu mariu, kiek žoliu ant žiemies ir kiek dulkiu ant ora, wys tay užnieka reykie skaytity, nes paliekt kaypo buvusi cieľa, nesutrundinta ira amžinay tweręti wiecznastys.¹⁶

Mūsų atveju svarbus dar vienas pragaro vaizdinio aptariamuoju laikotarpiu bruožas – jo aprašymų vizualumas. Šiurpios detalės čia sutinkamos kiekviename žingsnyje: nuo nusidėjėlio mirties akimirkos iki „milijonus metų“ besitęsiančios jo kančios vaizdavimo. Ypač įtaigiai autoriai stengiasi perteikti amžinybę: ji lyginama su dykumos smėlio kruopelių, jūros vandens lašelių skaičiumi. Pasak autorių, tokiai galybei metų praėjus, tebus vos kančių pradžia... Arba apibrėžiama dar abstrakčiau:

Amžinybė – tai laikas, tai amžių amžiai, vienas po kito slenkantys nesibaigiantys amžiai – vis tebesitęsiantys ir niekada nesibaigiantys. Amžinybėje yra tik „dabar“, nėra „vakar“, nėra „rytoj“. Praėjus nesuskaitomiems tūkstantmečiams, milijonams metų bus ne tik ne pabaiga, ne tik ne vidurys, o tarsi pradžių pradžia – kaip palaimintųjų danguje, taip ir prakeiktųjų pragare kančioms.¹⁷

Dažniausiai siekiama paveikti skaitytojo ar klausytojo jusles: lytėjimą, regėjimą, klausą, uoslę. Šiurpą keliančiais pavyzdžiais norėta sužadinti vaizduotę. Kaip įdomesnę literatūroje aptiktą pavyzdį galime pateikti dominikono Aleksandro Daugėlos pamokomų istorijų rinkinyje papasakotą istoriją apie nedorovingai gyvenusį bei į paklydimus įjunkusį jaunuolį, kuris buvo nubaustas sunkia mirtina liga. Netgi tada jis atmetęs raginimus atlikti išpažintį ir priimti sakramentus. Pasirodę du vienuoliai pasisiūlė įtikinti užsispyrėlį ir motina įleido juos pas sūnų. Staiga pasigir-

¹⁶ T. J. Bukota, *Knigiale apraszanti broctwa pamoksla kriksczcioniszka po wardu families szwentos*, Wilniuy, 1773, p. 112–113.

¹⁷ *Droga do życia wiecznego przy prawdziwym docześnie uszczęśliwieniu człowieka*, Wilno, 1793, s. 215–216.

dęs „siaubingas riksmas ir baisus kauksmas“. Įpuolę į kambarį artimieji neberado nei „vienuolių“, kurie iš tiesų buvę velniai, nei sūnaus – tik vieną jo ranką, įstrigusią geležinėse langą dengusiose grotose. Toliau autorius apibendrina visų nusidėjėlių laukiantį likimą:

Velniai sielą ir kūną nutrenkė į pragarą. Nusidėjėlių mirtis – pati baisiausia. Ką tik jaunuolis mėgavosi puikia išvaizda – štai pajuodo tarsi anglis. Ką tik puikavosi prabangiais puošniais apdarais – štai jau apipiltas ugnies kirminais. Ką tik leido laiką su bėgėdėmis pamaivomis, linksmai šoko pagal trankią muziką – štai kaukia, staugia velnių sukaustytas ugniniais retežiais. Ką tik prabangiai valgė ir gėrė, lenkė taures į šio ir ano sveikatą – štai ryja siera pagardintą smalą. Jei tik rankose laikė ne dievobaimingas knygas, rožinį ar rimbą, o kortas, šaškes, graibštelį išloštiems pinigams – jau jam rankos nutrauktos, pats nukryžiuotas ant geležinių grotų, [...] kenčia mirdamas, nes engiamas velnių, su kabliais plėšiančių sielą iš kūno.¹⁸

Galėtume manyti, kad tokiais „populiariais“, netgi prastuomenei suprantamais pavyzdžiais besinaudojantis autorius savo darbą skiria būtent plačiajai visuomenei. Tačiau dedikacijoje įvardytas adresatas – „visokios padėties dvasininkai“.

Ne mažiau gąsdinantys bei tapybiški pragare sutinkamų velnių portretai:

Velnius baidyklės pavidalu, kurios veidas pridengtas kaskart kitokiu audeklu – tai juodu, tai raudonu, tai geltonu, tai baltu juodais žirneliais, akys ir vokai ugniniai, ant galvos – žalčių kuodas, ant kaklo – juodvabalių karoliai, keterą gambia drabužis su juodai baltais kapšeliais ir spurgais iš geltonų liepsnojančių driežiukų, [užkabintų] ant degindario vamzdelių.¹⁹

Šiems nenusileidžia ir nusidėjėlių vaizdavimas:

pasirodė moteris ant ugninio slibino. Jai ant galvos – driežai. Akyse – skorpionai. Ausyse – pelės. Burną akmeniui daužo velnias. Rankas juosia ugninės apy-

¹⁸ A. Dowgiało, *Niebo sprawiedliwym, piekto grzesznikom przez historye y przykłady o cnotach prowadzących do nieba y grzechach prowadzących do piekła*, t. I, Supraśl, 1714, s. 5. Knyga dedikuota Vilniaus vyskupijos koadjutoriumi, Vilniaus sufraganui, prelatui ir kustošui Motiejui Juozapui Ancutai.

¹⁹ *Ibid.*, s. 96.

rankės ir žiedai. Kojos supančiotos. [...] Driežai ant galvos – už tai, kad į kasas pindavau svetimų plaukų ir nešiojau įmantrius aprėdus. Akyse skorpionai – už begėdiškus žvilgsnius. Pelės graužia ausis už nedorų kalbų klausymą. Velniai daužo akmeniui lūpas ir liežuvį dėl begėdiškų bučinių, kalbų ir dainuškų. Rankas juosia ugninės apyrankės ir žiedai, nes puikavausi rankas puošiančiomis brangenybėmis, o kojos sukaustytos, nes mėgau šokti ir avėti prabangiais batais. Velniai drasko, plaka visą mano kūną, nes juo rūpinausi.²⁰

Vis dėlto reikia pripažinti, kad tokių spalvingų aprašymų tirtuose šaltiniuose nėra itin daug. Be to, artimiau susipažinus paaiškėja, kad XVIII a. šiuo požiūriu nebesukuriama nieko nauja. Reta tokių atvejų, kaip Vilniaus pranciškonų gvardijono Antano Grzybowski pateikta „asmeninė“ pragaro viziją:

Pirmiausia man prieš akis stos pragaro bedugnė, pakils sieringos, pilnos dūmų liepsnos, ausis perskros baisūs pasmerktųjų šauksmai, regėsiu nuodingus žalčius, gyvates, maitėdas ir kitus kankinimams parengtus kambarius; šalia pasirodys baisusis Liuciferis, toji septyngalvė hidra, siaubingai plūstanti Dievą ir Jo Šventuosius.²¹

Ir netgi šis atvejis ne originalus, o įkvėptas pirmtakų kūrybos. Pastarieji buvo „išnaudojami“ be gailėsčio: neretai perfrazuojami, interpretuojami, laisvai atpasakojami, o dažniausiai tiesiog cituojami. Štai Dominiką Kochańskį įkvėpė šv. Brigitos (apie 1303–1373) regėjimai, kuriuos jis išsamiai cituoja pamokslų rinkinyje, dedikuotame LDK Vyriausiojo tribunolo maršalui Mykolui Pranciškui Sapiegai:

Ar žinote, kaip Viešpats parodė velnią šv. Brigitos regėjimuose? [Tai buvo] pamėklė, kurios išplėstos akys kybojo ant gyslų ties skruostais, šuns ausimis, arklio šnervėmis, vilko nasrais, rankos – tarsi jaučio kanopos, kojos – tarsi grifo. [O] kita pamėklė, kurios plaukai buvo kaip erkėtis, akys – viršugalvyje, ausys nupjautos, šnervės sklidinios bjaurasties, lūpos tarsi žalčio dantys, liežutis – nuodingas geluonis, vietoje rankų – dvi lapės uodegos, o kojos – pora nuodingų vabzdžių lervų.²²

²⁰ Ibid., s.177.

²¹ A. Grzybowski, op. cit., s. 382.

²² D. Kochański, *Prawdy moralne theologiczne niektóre kazaniami, inne kontrowersyami w*

Toliau autorius išsamiai paaiškina, ką konkrečiai reiškia kiekvienas paminėtas simbolis. Šiuo atveju turėtume atkreipti dėmesį ir į aplinkybes, kada sakyti minėti pamokslai. Pirmia, tai Gavėnia, laikas, kai dvasininkai ypač stengdavosi paveikti tikinčiųjų emocijas ir sužadinti jų atgailą, paskatinti susimąstyti apie nuodėmes. Antra, pamokslai sakyti misijų metu. Verta atkreipti dėmesį, kad tokios misijos, kurių pagrindinis tikslas ir buvo kelti prastuomenės religingumą, tiek Vakarų Europoje, tiek Lenkijoje buvo senas (prasidėjo XVI a.) ir XVIII a. antroje pusėje gana dažnas reiškinys²³. Jų metu dvasininkai griebdavosi visų įmanomų priemonių ne tik skleisdami tikėjimo tiesas, bet ir stengdamiesi sužadinti tikinčiųjų pasibaisėjimą: savo nuodėmingumu, laukiančiomis bausmėmis ir pan. Tyrinėtojų nuomone, jiems tai gerai pavykdavo: ugningi pamokslai palikdavo ašaromis paplūdusią klausytojų minią, tiesiog balsu apraudančią savo paklydimus. Tačiau trumpai, pasak Minois, tikintieji, daugiausia beraščiai, gyvena šia akimirka. Viskam yra laikas: pragaro baimei ir išpažinčiai, kūniškam potraukiui ir nuodėmei. Jų gyvenimas – tai nuolatinis „švytavimas“ tarp nuodėmingumo ir Dievo baimės be jokių pereinamųjų etapų. Sąžinės graužatis jiems svetima. Jei nusideda – smarkiai, jei atgailauja – tai neišpasakytai nuoširdžiai, – tai itin artima Viduramžiams. Misijų, atlaidų metu apsipila ašaromis, tačiau kasdien ir vėl geria, mušasi, ištvirkauja be jokių skrupulų, o svarbiausia – ir vienu, ir kitu atveju yra visiškai nuoširdūs²⁴.

Tačiau kad ir kokios nusidėjėlių bausmės būtų pristatomos, svarbiausia tai, kad jomis skaitytojas ar klausytojas skatinamas įsisamoninti, kas yra kančia: kenčiantis nusidėjėlis niekada neras paguodos savyje, jis yra tarsi visiems laikams tapęs „viešu“, išmestas už savo esaties ribų, paliktas be jokios galimybės atsikvėpti ar bent patirti palengvėjimą kančią išrėkiant balsu... Todėl dažnai akcentuojama ugnis, kuri degina ir dega ne tik išorę ir išorėje, bet ir apčiuopiamai juntama viduje – tarsi skausmo simbolis. Tačiau vien vidinės kančios negana – ne mažesnę teikia ir aplinka:

Minsku pos czas ośm-tygodniowey przez listopad y grudzien R[oku] P[aińskiego] 1759 misyy domnikanow po Xięstwie Litewskim predykuiących dowiedzione, Wilno, 1760, s. 112.

²³ Plačiau apie tai žr. T. Wiślicz, *Zarobić na duszne zbawienie*, Warszawa, 2001, s. 35–36.

²⁴ G. Minois, op. cit., s. 250.

Pasmerktieji, kurie jau išplėsti iš savojo kūno dėl vidų naikinančios ugnies, dėl baisių regėjimų, pamėklių keliamo triukšmo, alpulį keliančių kvapų bei skonių ir išorėje negali rasti nieko, kas bent kiek atitrauktų jų dėmesį, nuramintų ar paguostų. O kur dar ankštuma – nusidėjėliai neturi jokios galimybės ne tik judėti, bet ir tiesiog laisvai išsitiesti. Jie sugrūsti vienas šalia kito, suversti į krūvą, kur dėl kūną nualinusių kankinimų prarandamas bet koks vidaus ir išorės erdvės pojūtis. Būtent todėl [...] tokie dažni plėšiamų vidurių, skrodžiamo pilvo, diriamos odos vaizdiniai, pasitaiko savęs žalojimo ir kandžiojimo vaizdų.²⁵

Taip XVIII a. spaudiniuose atsiskleidžia visa epocha. Todėl nereikėtų manyti, jog drastiškas fizinės kančios vaizdavimas kalbant apie pragarą buvo kokia nors išimtis. Veikiau atvirkščiai – išsigimusio, asketiškai marinamo, yrančio mirusiojo kūno vaizdavimas būdingas visai Baroko kultūrai, literatūrai ir dailei pačiomis įvairiausiomis formomis. Tarsi vėl atgimsta Viduramžiška tradicija, ypač pastebimos sąsajos su Baroko epochos žmonėms susižavėjimą keliančia gotikinio meno estetika, kur mistinis alegorizmas susiejamas su natūralistiniu aprašymu, kai autoriai, regis, mėgaujasi makabriškais motyvais bei pavyzdžiais, kuriuose tiesiog anatomiškai aprašomas tiek irstantis, tiek kankinamas kūnas. Todėl ir vėlyvojo Baroko žodžio menas išsprūsta iš koreguojančių moralės ir estetikos normų. Tokia „šoko poetika“ su sąmoningu pojūčių brutualumu bei jausmų audringumu turėjo sukurti ir nuginkluoti suvokėją²⁶. O ir pats Baroko žmogus noriai leidžiasi vedamas pačių prieštaringiausių ir nepaprastai ryškiai išreikštų emocijų, jo „jausena ir elgsena pripildyti siaubo, nulemti anapusinio pasaulio troškulio ir sykiu jo baimės. Viliamasi amžinybės, bijomasi pragaro, mirštama iš meilės Dievui, mylimi mirusieji, kentėjimas pasidaro bekrastis“²⁷.

Antras svarbus klausimas: ar visuomenės elitui skirtuose kūriniuose dominuoja skirtingi „blogio veidai“, nei, pavyzdžiui, platesniam visuomenės ratui skirtuose katekizmuose? Ar galima teigti, kad pasirinktas pragaras, nuodėmės, kančios vaizdavimo būdas atspindi ne tik adresato, bet ir autoriaus socialinę tapatybę?

²⁵ Ibid., s. 247.

²⁶ G. Raubo, O ciele, marności i wzgardzie świata w poetyckiej refleksji czasów baroku, *Studia Muzealne*, 2000, z. XIX, s. 11.

²⁷ A. Tereškinas, Patirties retorika ir vaizdinių teologija, *Metmenys*, 1992, Nr. 62, p. 8.

Pirma, nepriklausomai nuo socialinės klausytojų/skaitytojų padėties, dvasininkams svarbiausia buvo būti suprastiems. Todėl parapijų klebonai, kurie didžiąją dalį tikėjimo tiesų savo ganomiesiems įskiepydavo būtent pamokslų metu, buvo skatinami atidžiai taikytis prie auditorijos galimybių: apriboti pamokslo trukmę iki pusvalandžio, vengti mokslingų citatų ar nesuprantamų, painių minčių, stengtis „liaudžiai, kaimiečiams pamokslą sakyti kitaip nei mieste ar siaurame rate, veikiau sekti evangelijų autorių bei apaštalų paprastumu. Todėl dažniausiai tokiems žmonėms [sakant pamokslą] verta rinktis temas iš asketų darbų, mat jie parašyti suprantamesne prastiems žmogeliams kalba“²⁸. Autoriai kreipė dėmesį į tai, kad jų darbai būtų „patogūs“ skaitytojui, o citatos iš Šv. Rašto ir mokslingų Bažnyčios Tėvų darbų neatbaidytų. Todėl kartais jų vengdavo ir tiesiog savais žodžiais atpasakodavo esmę. Taip pasielgė anoniminis autorius knygoje *Dvasinis išganymo vadovas*, prakalboje skaitytoją perspėjęs: „Vadove, t. y. šioje knygelėje, nepateikiau Šv. Rašto liudijimų ir Bažnyčios Tėvų raštų nei kitokių argumentų, tik trumpai išdėstytas tiesas. Trumpai aprašiau visus – tiek naudingiausius, tiek labiausiai kenksmingus – dalykus, kad žmonės mieliau pirktų...“²⁹ Toks pragmatiškas autoriaus požiūris netiesiogiai liudija du dalykus: pirma, konkurencija tarp tokio pobūdžio darbų buvo pakankama ir reikėjo pastangų skaitytoją patraukti – svarbu buvo, matyt, ne tik kaina, bet ir paprastai, suprantamai išdėstytas turinys; antra, potencialūs skaitytojai menkai domėjosi savų sielų likimu, nevargino savęs dievobaimingais skaitiniais, todėl turinys turėjo atitikti nedidelius jų poreikius. Veikiausiai jiems buvo kur kas smagiau skaityti apie nuostabą keliančius kasdienio gyvenimo nutikimus ar apie Lenkijoje ir Lietuvoje pasirodžiusius nelaimės pranašaujančius ženklus – apsigimusius dvigalvius veršelius, naujagimius kiškio ausimis ir grauziamus gyvatės, – būtent apie tai viename laidotuvių pamoksle pasa-

²⁸ *Kapłan sługa boży y pasterz dusz czyli List księdza plebana do księdza brata swego*, cz. II, Wilno, 1793, s. 2–3.

²⁹ *Director duchowny w sprawie zbawienia potrzebne nauki czytającym dla oświecenia sumnienia i bezpieczny w drodze do błogosławioney wieczności postępowania krótko podający*, Wilno, 1767, s. A2.

kojo Daugėla³⁰. Šie jo tekstai yra geriausias pavyzdys, kaip netgi dvasininkai ir mokyti autoriai nusileisdavo iki prastuomenės prietarų ir apkalbų.

Tyrinėtojai teigia, kad XVII–XVIII a. pamoksluose gana lengvai įžvelgiamas skirtumas tarp prastuomenės pragaro ir elito pragaro bei metodų, kuriais norima padaryti įspūdį kaimiečiams ir kilmingiesiems. Neretai autoriai adresatą įvardija jau leidinių pavadinimuose, kaip pasielgė prancūzas Nicolas Girard'as, savo knygą pavadinęs *Trumpi pamokslai, arba Kaimiečiams skirti pamokymai*. Tyrinėtojų nuomone, toks ganytojų apsisprendimas visiškai suprantamas, mat prastuomenei buvo daug sunkiau paaiškinti ir perteikti daugelį su pragaro kančiomis susijusių vaizdinių, pavyzdžiui, kas yra amžinojo pasmerkimo baudmė. Nupasakoti, kaip baudžiamos kenčia juslės, kur kas lengviau. Tokiais atvejais pamokslininkai paprastai pateikia įvairių kankinimų „kokteilį“, kaip daroma, pavyzdžiui, knygoje *Gerai apie tai pagalvokite, arba Mintys apie keturis paskutinius dalykus*. Joje minimos nusidėjėlius kandžiojančios nuodingos gyvatės, slibinai, šliužai. Kiekvienam pojūčiui skirta atitinkama baudmė: prisilietimas degina kaip ugnis, akys regi šiurpias pabaisas, skonis burnoje apkarsta, nosį riečia neapsakoma smarvė, ausys girdi keiksmus, pamėklių klyksmus ir kenčiančiųjų dejonę³¹. Panašius dalykus išvardija Olševskis *Bromoje atvertoje ing viečnastį*:

Pirma muka prakieyktuju³²: ugnis ne iszakitos karsztibes; dabar neiszkienti kad tawi musia ikąd, kieyki? O kayp galiesi giwenty mizernas griesznikau, nug galwos iki koju apipiltas ugnimis... 2 Muka: Dydis szaltis, ne tiktay ugnys degins, bet yr szaltis dydis mucis... 3 Muka peklos: Kandimas yr baymi strosznuju kirminu, giwačiu... 4 Muka smarwy bus stroszni po sudnos dienos, isz sieru yr isz kunu... 5 Muka bus didi bada yr troszkima kienta, labiaus cie, kurie giwendami pazwalijo wisokiu raskaliu kunuy sawa... 6 Korone bus: Tamsibes dides pekloy... 7 Korone bus regieims šiatonu stroszniosy asabosi, isz kuriu regieima turies didi baymi yr muka; yr isz regieima kitu prakieyktuju. 8 Muka: už wysas

³⁰ A. Dowgiało, *Kaidan żelazny doczesney niewoli przerobiony od Boga na łańcuch złoty wieczney wolności ofiarowany. Przy pogrzebowym akcie w Bogu zesznego IMPana Stephana Moroza sekretarza aktualnego IKM woyna Wileńskiego*, Wilno, 1706.

³¹ G. Minois, op. cit., s. 243–244.

³² Visų šių kančių aprašymai iliustruoti lotyniškėmis citatomis iš Šv. Rašto, šv. Augustino, šv. Grigaliaus Didžiojo, šv. Tomo Akviniečio su greta pateiktu vertimu.

mukas bus didesni, tay ira jog Weyda maloningiausy Pona Diewa sawa ne regies amžinay, tą muka wadena Theologay *poenam damni*...³³

Nors gali atrodyti, kad suprantamai bei paprastai parašytos knygelės lietuvių kalba adresatas – vargingiems visuomenės sluoksniams priklausantis valstietis, miestietis, tačiau greta pateikiama gausybė citatų ne tik iš Šv. Rašto, bet ir iš Bažnyčios Tėvų, šventųjų, teologų raštų. Tai atskleidžia autoriaus siekį savo mintis paskleisti kuo platesniam tikinčiųjų ratui. Vertėtų prisiminti ir dar dvi lietuvių kalba išleistas knygeles: Jono Lechavičiaus *Pravadnyką ing tėviškį dangaus amžiną, arba Skutečną spasabą ratavojima mirštančių žmonių* (1776) bei Kazimiero Klimavičiaus *Pavynastis krikščioniškas, arba Katekizmą* (1767). Jei pirmąjį veikalą galima neabejotinai priskirti „mirimo meną“ pristatantiems darbams, tai antrajame mirties temai skirta sąlyginai nedaug vietos. Mūsų atveju šie veikalai vertingi ne tik dėl pateikiamos informacijos, o pirmiausia dėl adresato. Lenkų tyrinėtoja Alina Nowicka-Jeżowa teigia, kad tokie leidiniai buvo skirti plačiam skaitytojų ir vartotojų ratui. Mat juose taip pat vyravo jau minėta viduramžiška tradicija, kuri tuo metu buvo suprantama kaip liaudies tradicija. O būdingas kūrinių, pritapusių ir įsigyvenusių liaudies aplinkoje, bruožas buvo polinkis sujungti krikščioniškus elementus su primityviais eschatologiniais vaizdiniais³⁴.

Liaudžiai pamokslus sakę dvasininkai gausiai sėmėsi vaizdinių iš apokaliptinių raštų, siekdami vieno vienintelio tikslo: įbauginti ir sutrikdyti netašytus prasčiokus, kurių evangelizacija buvo jiems skirta. Sunku pasakyti, ar buvo kitų būdų. Labiausiai tikėtina, kad menkai išsilavinusios, pripratusios prie šiurkščios realybės prastuomenės akivaizdoje kaimo pamokslininkai teturėjo tik vieną būdą pasiekti jų protus ir sužadinti tikrą tikinčiųjų baimę pragarui, kuri sukeltų išganingą pagarbą³⁵. Ir nors nagrinėdami XVIII a. katekizmus galime rasti ir kitokio kalbėji-

³³ M. Olševskis, op. cit., p. 57–58.

³⁴ A. Nowicka-Jeżowa, *Sarmaci i śmierć: O staropolskiej poezji żalobnej*, Warszawa, 1992, s. 206–207; M. Vaicekuskas, *Lietuviškos katalikiškos XVI–XVIII amžiaus giesmės*, Vilnius, 2005, p. 170.

³⁵ G. Minois, op. cit., s. 246.

mo apie pragarą būdų, jie nekelia baimingo virpulio. Štai 1765 m. Vilniuje Bazilijonų spaustuvėje išleistame katekizme aprašytas pragaras yra labai abstraktus:

Pragarą galima suvokti pagal ilgį, plotį, aukštį ir gylį. Gylį [dera suvokti] apmąstant nesibaigiančių pragaro kančių amžinumą. Plotį – kaip viso įmanomo blogio ir visų įsivaizduojamų kančių vietą. Aukštį – kaip neaprepiamą didumą ir sunkumą kūno ir dvasios kančių, kylančių dėl sąžinės graužaties bei suvokimo apie prarastą Dievą ir dangų. Gylį [reikia suvokti] pagal tai, jog pragaro kančios yra tokios smarkios ir didžios, jog nė akimirkai nesuteikia bent menkutės atvangos ar paguodos.³⁶

Tačiau pamokslai nebuvo skirti tik kaimo bažnyčioms. Visuomenės elitas – socialinis ir intelektualinis – taip pat turi į juos teisę. Tačiau „jų“ pragaras kiek skiriasi nuo prastuomenės, o dvasininkai savo mintis išsako tarsi abejodami. Nors jie neatsisako įkaitintų anglių ar roplių vaizdinių, vis dėlto juntamas tam tikras pasidygėjimas primityviausia *infernum* vizija. Svarbiausia, kad skirtumą tarp „prasčiokų“ ir „elito“ pragaro gerai jautė patys amžininkai: garsusis prancūzų pamokslininkas jėzuitas Louis Bourdaloue kreipdamasis į karalių Liudviką XIV ir jo dvariškius sakė:

pamokslininkas privalo paisyti to, ką skelbia, kam skelbia ir į ką kreipiasi. Prastuomenei [apie pragarą] reikia kalbėti apeliuojant į pojūčius. Ji girdi apie ugnies ežerus, liepsna alsuojančias bedugnes, siaubą keliančias pamėkles ir griežimą dantimis... O jums, dvasingesniems ir protingesniems, išdėstysiu viską paprasčiau ir suprantamiau, kad išties tai suvoktumėte ir pasijustumėte tvirčiau.³⁷

Minois nuomone, elitui pateiktas pragaro vaizdinys turėjo jiems pasirodyti blankus ir pilkas. Mat vietoje prastuomenei pateikiamų sodinimo ant kuolo, ketvirčiavimo, kepimo ir kaulų laužymo, elitui pažadamos tik sąžinės kančios ir padarytų nuodėmių apmąstymas. Tačiau Bourda-

³⁶ *Katechysm albo nauka chrzescianska, do uznawania młodym zwlaszcza do stanu duchownego garnącym się, a do wyższych nauk niesposobnym wielce pożyteczny kwoli braci laikom i mniey literatom kterykom umyślnie z informaciami stosującymi się do obrządkow Cerkwii Świętey Wschodniey w Unii Świętey z Kosiółem Rzymskim zostaiącey*, Wilno, 1765, s. 133.

³⁷ G. Minois, op. cit., s. 254.

loue žodžiai geriausiai atskleidžia prastuomenės ir elito pragaro vaizdinių skirtumą. Pirmajame – pulsuojanti gyvybingumu kančia, Baroko pragaras, kur absoliutus kentėjimas išreiškiamas vaizdiniais, spalvomis, garsais, kvapais. Antrasis – pragaras Klasicizmo, negailėstingas kaip ir pirmasis, tačiau organizuotas, logiškas ir tolygus. Jį geriausiai iliustruotų kito prancūzų dvasininko Jacques'o Bénigne'o Bossuet mintys. Jis valdovo dvariškius užtikrina: „nemanykime, jog pragaras – tai siaubingos kančios, liepsnos ir sieros pilnos pelkės, amžinoji ugnis, beprotybė, klaidas, nevilts, griežimas dantimis. Turime suvokti, kad pragaras – jau pati nuodėmė, esanti ne kas kita, o atsitolinimas nuo Dievo“³⁸. Šiuos žodžius lydi ištis klasicistinis suvokimas, kad nuodėmė – tai sukilimas, netvarka – kas absoliutizmo epochoje ir buvo blogis. Bossuet aiškiai išreiškia visiškai modernią mintį: pragarą kiekvienas nešiojamės savyje... Reto gilumo įžvalga, aptariamą laikotarpiu pasitaikanti labai retai. Jis teigia:

sutikime, kad nuodėmė yra blogis pačia tikriausia to prasme ir joje nėra nė lašo gėrio. Drauge tai yra aukščiausias blogis, nes priešinasi aukščiausiam gėriui... Ir jei manytume, kad nuodėmė ir pragaras yra atskiri, tai nuodėmė nesulyginamai didesnis blogis nei pragaras.³⁹

Ar tokius aiškius skirtumus pastebime ir LDK? Be išsamių tyrimų atsakyti sunku. Bent jau šiame tekste naudoti spaudiniai vienareikšmiško atsakymo nepateikia. Veikiau atvirkščiai: net ir tuo atveju, kai knygos adresatas yra dvasininkai, pragaro vaizdiniai nesiskiria. Kita vertus, naudotų šaltinių adresatas pirmiausia yra raštingas žmogus. Kokia LDK visuomenės dalis mokėjo skaityti – atsakyti sunku. Tačiau lenkų tyrėjų nuomone, XVIII a. raštingų valstiečių būta vos 0,5%⁴⁰.

Nagrinęjant pragaro vaizdinių klausimą, susidaro įspūdis, kad peritekti fizinę kančią buvo paprasčiausias ir populiariausias sielovadinio įtikinėjimo būdas. Deja, pernelyg dažnai naudojamas ginklas atšipo.

³⁸ G. Minois, op. cit., s. 256.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ T. Wiślicz, Jak nauczyć analfabetę? Metodologiczne problemy duszpasterstwa katolickiego w Rzeczypospolitej XVIII wieku, *Między Barokiem a Oświeceniem: Edukacja, wykształcenie, wiedza*, Olsztyn, 2005, s. 162.

Artimiau susipažinus su šaltiniais, pastebime, kad pragaro aprašymai, bausmių vaizdiniai, kančios motyvai ir dvasininkų argumentai kartojasi, tampa vienodi ir galiausiai skaitytojui ima kelti ne pagarbią baimę, o viso labo nuobodulį. Nors, pasak tyrinėtojų, kad pragaro tema taptų „mirtinai nuobodi“ ir „prarastų aktualumą visiems laikams“⁴¹, dvasininkams reikėjo gerokai „pasistengti“. Ryškios permainos ateina po 1750 m. Nuolat auga kiekis literatūros, kurioje kalbama apie kančias, apvalančias nusidėjusių per tam tikrą laiką, daugiau dėmesio skiriama skaistyklai. XVI a. tokių leidinių buvo vos 6% iš visos religinės tematikos literatūros, o XVIII a. jų skaičius išaugo iki 34%, t. y. 292 leidinių (plg. XVII a. buvo 31 leidinys). Lietuviškoje medžiagoje taip pat galima užčiuopti šių permainų atgarsių. Štai Kazimiero Klimavičiaus knygoje *Pavynastys krikščioniškos, arba Katechizmas* pragarui neatsirado vietos. Tik paskutiniame skyrelyje apie skaistyklą teigiama, jog ten, t. y. į pragarą, patenka gyvenę ir mirę mirtinoje nuodėmėje. Įdomiausia tai, kad minima kažin kokia kita konkrečiai neapibrėžta vieta, į kurią keliauja nekrikštytų vaikų sielos: „K[lausimas]. Dušies waiku nekrikstitū, ar eyna ing cišciu? A[tsakymas]. Ne eyna, bet eyna ing kita wieta tamsibu, kur nieka nekenčia, bet Weyda Pona Diewa neregies ant amžiu, ir tas dayktas ira sunkiausias“⁴². Maža to, pasirodo netgi parodijų pragaro tema⁴³. Michelle'is Vovelle'is čia įžvelgia augančią visuotinę abejonę amžinųjų kančių, kurių net trukmę sunku suvokti, tikslingumu⁴⁴.

Svarbu buvo ir paprastiems tikintiesiems perteikti naujus ar atsinaujinusius įvaizdžius – tai turėjo atlikti parapijų klebonai. O pastaruošius instruktavo specialiai jiems skirta literatūra, kurios pavyzdžiu gali būti kad ir XVIII a. antroje pusėje net du kartus Vilniuje išleisti prancūzo Pierre'o Josepho Henry *Dogmatiškieji ir moralės mokslai*. Čia aprašytas

⁴¹ G. Minois, op. cit., s. 232.

⁴² K. Klimavičius, *Pawinastes krikščioniszkas, arba Katechizmas, kureme duodase wysokie pamokslay ką turey koznas krikščioniszkas zmogus tykiete, zinote, kaypo pagal Diewo cnatliway giwendamas ant swieto iszganima apturiete*, Vilnius, 1767, p. 178.

⁴³ M. Paknys, *Mirtis LDK kultūroje XVI–XVII a.*, Vilnius, 2008, p. 157.

⁴⁴ G. Minois, op. cit., s. 283.

pragaras primena veikiau įstaigą, o ne siaubą keliančią amžinųjų kančių vietą:

Ką gi reiškia žodis *Pragaras*. Jau pats pavadinimas rodo ir aiškina, kad tai tam tikra vieta giliai požemyje... Visuotine nuomone, tai vieta, kur yra ir bus amžinai kankinami pasmerktieji, nelaimingos Dievo rūstybės aukos. Galima taip vadinti ir *Skaistykla*, arba vietą, kur iki galo apsisvalys sielos tų, kurie šį pasaulį paliko malonėje, tačiau dar iki galo neatsikratė laikinų Dievo Teisingumo [skirtų] kančių. Galiausiai žodis tas reiškia *Praraja* arba Abraomo prieglobstis⁴⁵, kur po mirties pateko Lozorius (*Lk 16*).⁴⁶

XVIII a. antroje pusėje ir ypač pabaigoje dvasininkai vis dažniau pastebi, kad tikintieji iš esmės pakeitė savo požiūrį: jie nebesibaimina, akelai nusideda, pasiduoda savo silpnybėms ir trokšta regėti ne rūstų ir baudžiantį, o maloningą ir atleidžiantį Viešpatį...⁴⁷ Veikiausiai todėl pranciškonas Martynas Gaidzinskis, vieną savo pamokslų paskyręs nusidėjėlių atgailos klausimui, nebekalba apie jų laukiančias pragaro baisybes. Pirmiausia jis skatina tikinčiuosius atsiduoti begaliniam Viešpaties gailestingumui ir tikėtis Jo malonės:

Bijokimės nuodėmės dar jai nepasidavę, tarsi Dievas jos neatleistų; tačiau jeigu jau nusidėjome, kreipkimės į Dievą su tokiu pasitikėjimu, tarsi būdami tikri jo atlaidumu. Turime gėdytis ir atgailaudami bausti save, tačiau saugokimės, kad – dėl savo niekingumo ir menkumo – atgailaudami neprarastume [atleidimo] vilties... Tegu mūsų neliūdina ir neveda neviltin mūsų nuodėmių dydis, sąžinės priekaištai ir silpnumas. Žinia, nederą nusidėti tikintis Dievo gailestingumo, tačiau dar blogiau įsivaizduoti Dievą esant negailestingą.⁴⁸

⁴⁵ *Lk 16, 22.*

⁴⁶ P. J. Henry, *Nauki dogmatyczne y moralne o czterech częściach Katechizmu Chrześcijańskiego [...] ku wygodzie plebanów, oraz innego duchowieństwa po parafjach mieszkaiącego*, t. 1, Wilno, 1783, s. 220. Panašiai rašoma ir 1762 m. Vilniuje bazilijonų spaustuvcje išleistame katekizme, tik čia šie pragaro apibūdinimai kur kas labiau išplėtoti; žr. *Katechizm rzymiski z dekretu p. Koncilium Trydentskiego... wydany*, Wilno, 1762, s. 31–33.

⁴⁷ G. Minois, op. cit., s. 283.

⁴⁸ M. Gaydzinski, *Kazania na niedziele od Zielonych Swiatek aż do Adwentu nauki moralne w sobie zawieraiące*, Wilno, 1792, s. 94–95.

Jolita Sarcevičienė

*A Place of Suffering Awaits Each Sinner: Images of Hell in the Printed Publications of the Grand Duchy of Lithuania of the 18th Century**Summary*

Images of hell kindled the imagination of entire generations of believers. According to Georges Minois, an image of hell caused fear not only for ordinary mortals; heroes, poets and mystics constantly “transgressed” the boundary of the underworld to present ever new images of this dreadful place of suffering, in this way revealing not only the personal and collective fears, but also the entire epoch in which they lived.

The author of the article seeks to reveal the images of hell presented in the printed publications of the Grand Duchy of Lithuania of the 18th century (sermons, guides to spiritual life, catechisms, occasional writings etc.). The theme of hell has received little research in Lithuanian historiography, thus the aim of the current article is not to present generalizing statements or well-grounded conclusions, but to reveal the visual character of the descriptions of hell found in the sources, and alongside raise the questions if the works meant for the social elite contain different “faces of evil” than, e.g. catechisms aimed at a wider readership; and if one can assert that the chosen means of representing hell, sin and suffering reflects the social identity of not only the addressee, but also the author.

The used references reveal that while seeking to make an impact on the listeners or readers, the authors most often appealed to their senses: touch, sight, hearing, and smell, thus trying to kindle their imagination, while the social position of the author or the perceiver was less distinct. Though Western European researchers noticed that in the sermons of the 17th–18th centuries, a difference between the images of hell meant for the common people and the elite, and between the methods by which the authors try to make an impression on peasants and noblemen are quite easily distinguished, it hardly manifests itself in the printed publications of the Grand Duchy of Lithuania. The priests who delivered sermons for the common folk and wrote works aimed at more educated layers of society largely drew on the images found in the apocalyptic writings and sought the sole aim: to intimidate and to confuse, to present such images that would above all cause the fear of hell, and then – salutary respect in believers.